

dr hab. Grzegorz Studnicki, prof. UŚ
Instytut Nauk o Kulturze
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzja rozprawy doktorskiej

Michalina Janaszak

Autodefinicja profesji muzealnika w perspektywie partycypacji społecznej. Antropologiczne studium przypadku wybranych muzeów wielkopolskich, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Antropologii i Kulturoznawstwa, Poznań 2021

Przedłożona do oceny praca doktorska została napisana pod kierunkiem dr hab. prof. UAM Anny Brzezińskiej. Rozprawa wraz z bibliografią – nie wliczając aneksu, spisu ilustracji, spisu tabel oraz streszczenia w języku polskim i angielskim – liczy 159 stron. W centrum jej rozważań znajduje się kwestia partycypacji społecznej w muzealnictwie, ujmowanej głównie z perspektywy etnologicznej, ale także historycznej. Problematyka pracy wpisuje się w zakres badań nad społeczno-kulturową rolą współczesnych muzeów oraz tego, w jaki sposób wyrażane są koncepcja muzeum partycypacyjnego oraz idea nowej muzeologii. Autorka, wskazując na wyzwania związane z wprowadzeniem w życie wspomnianych kategorii, stara się uwzględnić perspektywę osób związanych zawodowo z muzeum, a dokładnie, jak odnajdują się one lub postrzegają swoją rolę w sytuacji, kiedy instytucja muzealna, z którą są związane, zaczyna realizować wspomniane koncepcje czy idee.

Nim jednak przejdę do dokładniejszego omówienia pracy doktorskiej, warto zaznaczyć, że mgr Michalina Janaszak w latach 2011-2020 była związana zawodowo z Muzeum Zamek Górków w Szamotułach. W tym czasie miała okazję poznać pracę w muzeum „od kuchni”, angażując się w organizację wystaw czasowych oraz wydarzeń kulturalnych i edukacyjnych. W ostatnich latach brała również udział – jako podwykonawca poszczególnych zadań – w kilku projektach badawczo-popularyzatorskich. Warto wymienić kilka z nich: „Muradyny, żandary, siwki, podkoziółek, bery, cymper – żywa tradycja w Wielkopolsce” (2019), „Święty Marcin – żywa tradycja w Wielkopolsce” (2020), które realizowało Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie (badania dofinansowane ze środków MKiDN), „Maryna, Haft Szamotulski i baśnie – nasze dziedzictwo kulturowe” (2018) prowadzone przez Fundację Varietae w ramach programu „Kultura – Interwencje 2018. EtnoPolska” ze środków Narodowego Centrum Kultury, w latach 2018-2019 brała udział w projekcie „Historia: Poszukaj” realizowanym przez Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, zaś w 2018 roku zaangażowała się w projekt badawczy

„Społeczność lokalna w działaniu: zarządzanie dziedzictwem kulturowym” Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UAM. Jej doświadczenia zawodowe, jak i zainteresowania teoretyczne z obszaru muzealnictwa i muzeologii zaowocowały pracami naukowymi i popularnonaukowymi, jak również wykładami i prelekcjami. Od 2018 roku związana jest zawodowo z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, gdzie prowadzi zajęcia dydaktyczne na kierunku etnologia – m.in. partycypacja społeczna w instytucjach kultury, społeczne funkcje muzeów, etnografia Polski. Zainteresowania Michaliny Janaszak tematyką muzealną mają wymiar teoretyczny, jak również wsparte są praktyką, co widać na przykładzie jej dorobku, a także znalazło odzwierciedlenie w temacie i treści jej pracy doktorskiej.

Praca doktorska pt. *Autodefinicja profesji muzealnika w perspektywie partycypacji społecznej. Antropologiczne studium przypadku wybranych muzeów wielkopolskich* składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym z nich, mającym rys teoretyczny i zatytułowanym *Ujęcie badawcze i założenia teoretyczne* [s. 10-21], Autorka wyjaśnia, że w centrum jej rozważań znajdują się kwestie związane ze zjawiskiem „partycypacji społecznej w muzealnictwie”, przemiany zachodzące „w muzeach w wyniku dostosowywania się do funkcjonowania w paradygmacie *nowej muzeologii*”, jak te procesy postrzegane są przez przedstawicieli „muzealnej profesji”, jakie towarzyszą im praktyki, a przede wszystkim interesuje ją relacja „między muzeum a publicznością z punktu widzenia pracowników instytucji, a nie zwiedzających” [s.10-11]. Autorka słusznie zauważa, że podjęta problematyka badawcza wymaga badań jakościowych, zaś za podstawę teoretyczną dla ich prowadzenia wybiera metodę teorii ugruntowanej Barneya Glasera i Anselma Straussa, jak również nawiązuje do koncepcji współczynnika humanistycznego Floriana Znanieckiego. Przy tej okazji, w krótki i zwięzły sposób, przybliży ważną dla prowadzonych rozważań terminologię (np. muzealnictwo, muzeologia,) oraz stan badań w tym zakresie.

Ważnym elementem pierwszego rozdziału jest opis zastosowanych narzędzi badawczych oraz procesu gromadzenia informacji. Przy tej okazji mgr Michalina Janaszak akcentuje, że sama stanowiła (lub w jakimś sensie nadal stanowi) część badanego przez nią środowiska, co pomogło jej w dotarciu do informatorów/informaterek oraz w lepszym zrozumieniu ich punktu widzenia. W tym wymiarze w pracy można dostrzec obecność elementów autoetnografii i antropologii refleksyjnej – szkoda tylko, że te wątki nie zostały mocniej zasygnalizowane. Niemniej Autorka opisuje proces gromadzenia materiału wywołanego drogą wywiadów oraz obserwacji uczestniczącej, jak również towarzyszące temu procesowi refleksje i wyzwania. Autorka zaznacza, że praca „stanowi wielokrotne

studium przypadku (ang. *case study*)”, w którym analizie zostały poddane „wybrane aspekty funkcjonowania czterech muzeów” o zasięgu regionalnym, „będących stałymi i ważnymi dla danego miejsca elementami krajobrazu kulturowego” [s. 11]: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej (MZOK), Muzeum Zamek Górków w Szamotułach (MZG), Muzeum Okręgowe w Pile (MZP) oraz Muzeum Zamek Opalińskich w Sierakowie (MZO), [s. 11]. Ostatecznie autorka przeprowadziła 15 wywiadów, przy czym można dostrzec pewną nadreprezentację osób związanych z MZOK (10 osób), [s. 159]. W tej części pracy pojawia się zdanie: „Kierując się założeniem (opartym na przesłankach teoretycznych i własnych obserwacjach), zgodnie z którym specyfika funkcjonowania małych i średnich muzeów jest zdecydowanie odmienna od tej, którą charakteryzują się instytucje o zasięgu ogólnopolskim, postanowiłam skupić się na pierwszej z wymienionych grup” [s. 11]. Szkoda, że mgr Michalina Janaszak nie wyjaśniła, na czym ta „odmienna specyfika” polega lub co ją konstituuje – o tym można dowiedzieć się dopiero z lektury innych fragmentów pracy.

Rozdział drugi – *Muzeum w perspektywie historycznej: od form protomuzealnych po muzea publiczne* [s. 22-52] – ma również charakter teoretyczny. Autorka z perspektywy historycznej, ale także z uwzględnieniem refleksji antropologicznej, prezentuje ewolucję instytucji muzeum – poczynając od praktyk protomuzealnych, po współczesne przejawy funkcjonowania tej instytucji – postrzegając ją jako „proces ciągły i niezakończony” [s. 51]. Zwraca jednocześnie uwagę na funkcje muzeum oraz próbuje uchwycić ponadczasowy fenomen tej instytucji mimo zmian, jakim ona podlega. W tym miejscu odwołuje się do klasycznych prac autorstwa Zbigniewa Żygulskiego (*Muzea na świecie. Wstęp do muzealnictwa*) oraz Krzysztofa Pomiana (*Zbieracze i osobliwości*). Oprócz krótkiego przeglądu historii instytucji muzeum na świecie, Autorka pracy skupia swoją uwagę na kontekście polskim, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów muzealnictwa w Wielkopolsce od dziewiętnastego stulecia do czasów współczesnych. Rozdział drugi zawiera również krótką historię instytucji muzealnych, w których Michalina Janaszak prowadziła badania.

O ile treść tej części pracy nie budzi większych zastrzeżeń, o tyle mogłaby ona zyskać jeszcze więcej na wartości, gdyby Autorka wspomniała w kilku zdaniach – może w osobnym podrozdziale – o współczesnych, oddolnych inicjatywach muzealnych w Wielkopolsce, zainicjowanych i prowadzonych przez osoby prywatne, pasjonatów przeszłości lub stowarzyszenia skupiające miłośników regionu czy poszczególnych miejscowości. Chodzi tutaj w dużej mierze o prywatne muzea, muzea domowe, izby regionalne czy izby pamięci. Z tekstu nie dowiadujemy się, czy takie działania mają miejsce w granicach Wielkopolski, a jeśli tak, to z jakimi problemami mierzą się prowadzące je osoby, jak postrzegają siebie i

swoją działalność, jaki jest – przykładowo – ich stosunek do instytucji muzealnych, które opisuje Autorka oraz czy wpisują się one w idee muzeum partycypacyjnego. Takich informacji brakuje zarówno w drugim rozdziale, jak i w pozostałej części pracy. Pewne uwagi można mieć również do podrozdziału zatytułowanego *Wielkopolskie muzealnictwo w XIX i XX wieku* [s. 37-43]. Autorka skupia uwagę na polskich inicjatywach muzealnych, słusznie podkreślając, że oprócz funkcji poznawczej, popularyzatorskiej, miały one w okresie rozbiorów charakter patriotyczny oraz stanowiły kontrę do polityki kulturalnej – germanizacji – prowadzonej przez państwo pruskie. Szkoda, że mgr Michalina Janaszak sprowadziła informacje o niemieckich inicjatywach muzealnych w zaborze pruskim w Wielkopolsce do jednego, zawierającego bardzo ogólne informacje, zdania zamieszczonego w przypisie nr 45 [s. 37]. Warto było wspomnieć w kilku zdaniach, kto był inicjatorem praktyk muzealnych w środowisku niemieckim, jakie treści za ich pośrednictwem były prezentowane oraz co się stało np. ze zbiorami Keiser Friedrich Museum, kiedy Polska uzyskała niepodległość w 1918 roku.

W kolejnym rozdziale, zatytułowanym *Muzeum w dobie przeobrażeń: instytucja a przestrzeń społeczna* [s. 53-78], Autorka pochyla się nad zagadnieniem „nowej muzeologii”, będącej krytycznym głosem wobec modernistycznego modelu muzeum, który wydaje się zakładać pasywną rolę odbiorcy. Przy tej okazji przywołuje Petera van Menscha, który wyróżnił trzy etapy (rewolucje) zmian zachodzących w instytucjach muzealnych: (1) profesjonalizacja muzeum wraz z wyodrębnieniem się muzeologii jako odrębny obszar badań, które przypadają na przełom XIX i XX wieku; (2) zwiększająca się od połowy XX wieku świadomość społecznej roli muzeów, co miało przełożyć się na zmiany w strukturze instytucji muzealnej – np. ukierunkowanie się na upowszechnianie wiedzy o zbiorach wraz z rozwojem sektora edukacyjnego muzeów i w końcu (3) obserwowany od lat 90. XX wieku kurs w kierunku myślenia o popularyzacji dziedzictwa, edukacji i społecznej roli muzeów, co miało doprowadzić do zacieśnienia relacji pomiędzy muzeum a zwiedzającymi. Mgr Michalina Janaszak sytuuje nurt nowej muzeologii w drugiej części przywołanej typologii.

Autorka w tej części pracy analizuje również definicje muzeum, które zostały wypracowane (i są wypracowywane) m.in. przez międzynarodowe organizacje, jak choćby Międzynarodowa Rada Muzeów (*International Council of Museums*). Interesuje ją przy tym, w jakim stopniu są one zbieżne z założeniami wspomnianego nurtu lub jaka jest ich wzajemna relacja. Mgr Michalina Janaszak w krótki i zwięzły sposób prezentuje zarówno podstawowe założenia „nowej muzeologii” oraz to, w jaki sposób uobecnia się ona we współczesnej, polskiej debacie dotyczącej aktualnej roli, funkcji muzeum oraz jego relacji z

odbiorcą. Sygnalizuje jednocześnie wyzwania i dylematy związane z „wychodzeniem muzeum do” czy „otwieraniem się muzeum na ludzi”. Wśród poruszanych kwestii znajdują się również te dotyczące tego, czy muzeum chcąc realizować idee „nowej muzeologii” oraz otwierając się na potrzeby szeroko rozumianej edukacji i popularyzacji, nie utraci przypadkiem swojej specyfiki; jaką rolę ma pełnić obiekt/eksponat muzealny i czy w tej sytuacji nie schodzi on na dalszy plan (wszak to jego obecność i autentyczność konstytuują specyfikę muzeum); czy muzealnik może lub powinien być ciągle „kimś w rodzaju strażnika i opiekuna kolekcji, a także merytorycznym specjalistą czy wręcz badaczem” itd. Jednocześnie zastanawia się, czy sposoby myślenia o instytucji muzealnej w kategoriach jej uspołecznienia – zgodnie z założeniami „nowej muzeologii” – mają odzwierciedlenie we współcześnie działających muzeach regionalnych. Zdaniem Autorki, jeśli tak jest, to wyobrażenia o roli i funkcji muzeum powinny znaleźć odzwierciedlenie przynajmniej w jego strukturze. W tym celu opisuje (prezentuje) działalność i strukturę: MZOK, MZG, MZP oraz MZO. Warto zasygnalizować, że trzeci rozdział pracy porusza zagadnienia teoretyczne, jak również przywołuje źródła zastane oraz wywołane celem zasygnalizowania powyższych kwestii. Podsumowanie rozważań tej części pracy sprowadza się do słów, że działania „mające na celu upodmiotowienie publiczności, nawiązanie dialogu i twórczej współpracy pomiędzy instytucją a odbiorcami jej przekazu, napotykają na liczne trudności, w tym te związane ze społecznymi uwarunkowaniami” [s. 78]. Autorka poświęca więcej uwagi wspomnianym zagadnieniom w kolejnym rozdziale.

Czwarty rozdział pracy, zatytułowany *Partycypacja społeczna w działalności muzealnej* [s. 79-114], łączy w sobie elementy rozważań teoretycznych oraz analizy materiałów wywołanych. Jak wskazuje tytuł rozdziału, poświęcony jest on zagadnieniu partycypacji społecznej w muzeum, przez co Autorka rozumie „aktywny udział zwiedzających w inicjatywach i projektach związanych z funkcjonowaniem muzeum” [s. 81]. Przywołując literaturę przedmiotu oraz posiłkując się wypowiedziami osób związanych zawodowo z instytucjami muzealnymi, które poddała badaniom, zauważa, że na gruncie polskim partycypacja w muzeum często kojarzona jest z działaniami w obszarze edukacji muzealnej, co – jej zdaniem – znajduje odzwierciedlenie w strukturze coraz liczniejszych instytucji muzealnych, w których obok pracowników merytorycznych – zajmujących się ochroną, katalogowaniem oraz opracowywaniem naukowym zbiorów – pojawiają się edukatorzy. Autorka zauważa też, że wraz ze zwiększającym się odczuciem, że muzeum ma coraz częściej stawiać na funkcję edukacyjną oraz zapewniać rozrywkę, osoby należące do pierwszej grupy odczuwają pewnego rodzaju dyskomfort. Jest on powodowany m.in. tym, że

nie mają odpowiedniego przygotowania w tej materii, dlatego też bezpośrednia praca z publicznością – najczęściej tą najmłodszą – traktowana jest przez nie jako strata czasu, który można lepiej wykorzystać przykładowo na pracę naukową. Towarzyszy temu niejednokrotnie – jak zauważa Autorka – kategoryzowanie odbiorców (ze względu na ich wiek i ogólne wykształcenie), które pociąga za sobą ich wartościowanie.

W dalszej części rozdziału Michalina Janaszak przywołuje uwagi i propozycje Niny Simon – propagatorki idei muzeum partycypacyjnego – wraz z jej czterostopniowym modelem partycypacji muzealnej: *contributory projects* (projekty z wkładem), *collaborative projects* (projekty powstałe we współpracy), *co-creative projects* (projekty współtworzone) oraz *hosted projects* (projekty gościnne). Podaje przy tej okazji mieszczące się w tym nurcie działania w Santa Cruz Museum of Art and History (MAH), jak i podobne inicjatywy podejmowane na odmiennym od północnoamerykańskiego polskim gruncie realizowane przez muzea o charakterze ogólnokrajowym. W tym ostatnim przypadku Autorka pracy doktorskiej zwraca uwagę na pewne trudności związane z transformacją instytucji muzealnych zgodnie z założeniami idei muzeum partycypacyjnego („budowanie poczucia wspólnoty” vs. „potencjalne pomniejszenie roli kolekcji muzealnej/eksponatów”; „świadome uczestnictwo obywateli w życiu kulturalnym” vs. „komercjalizacja i popkulturyzacja muzeów”; „pogłębienie świadomości odbiorców oferty muzealnej w zakresie współodpowiedzialności za zachowanie dziedzictwa kulturowego” vs. „przeobrażenie się muzeów z instytucji naukowych w instytucje służące głównie rozrywce” [s. 95-96]). Jedną z trudności jest to, że polskie „muzea to instytucje silnie sformalizowane, zbiurokratyzowane, w których obowiązują rozbudowane procedury i hierarchiczność, a poszczególne sektory działalności (sektor merytoryczny, edukacyjny, promocji) są zwykle odseparowane i funkcjonują we względnej izolacji”, zaś „struktura i sposób działania tych instytucji utrudnia zatem osiągnięcie” np. wspólnotowości [s. 101]. Resztę czwartego rozdziału pracy doktorskiej stanowi opis i analiza inicjatyw partycypacyjnych podejmowanych przez cztery wybrane wielkopolskie muzea regionalne: Muzeum Okręgowe Ziemi Kaliskiej w Kaliszu, Muzeum Zamek Górków w Szamotułach, Muzeum Okręgowe w Pile, Muzeum Zamek Opalińskich w Sierakowie. Interesujące są spostrzeżenia i wnioski Autorki dotyczące polskiego kontekstu, które zawarła w podrozdziale *Koszmar partycypacji?*, a mianowicie stwierdza ona, że: „w przypadku polskiego muzealnictwa można mówić raczej o projektach partycypacyjnych (przy czym określenie to bywa nadużywane), aniżeli o muzeum partycypacyjnym”, zaś „realizacja inicjatyw tego typu bywa natomiast trudna, szczególnie jeśli próby są podejmowane w ramach struktury organizacyjnej sprzyjającej raczej działaniom

uznawany za bardziej tradycyjne”, dodając jednocześnie, że „związane z mentalnym etatyzmem trudności można dostrzec zarówno po stronie odbiorców muzealnej oferty, jak i po stronie instytucji” [s. 113-114].

Ciekawe wnioski i spostrzeżenia zawiera ostatni – piąty – rozdział pracy, zatytułowany *Muzealnicy* [s. 115-137]. Autorka próbuje odpowiedzieć na pytanie, co to znaczy być muzealnikiem, jakie – współcześnie – cechy go konstytuują. Przy tej okazji porównuje model muzealnika „modernistycznego” (nastawiony na profesjonalizację w zakresie naukowego opracowywania zbiorów) z „postmodernistycznym”, który „mierzy się z wyzwaniami niesionymi przez drugą i trzecią rewolucję muzealną”, „realizując postulaty nowej muzeologii” oraz „stającego przed wyzwaniem wielozadaniowości” [s. 117]. W tej części pracy Autorka posiłkuje się nie tylko dokumentami prawnymi oraz innymi źródłami zastanymi, ale korzysta w znacznej mierze z wypowiedzi swoich informatek i informatorów po to, by zdefiniować, kim jest muzealnik. Służy jej to również do uchwycenia, w jaki sposób osoby związane zawodowo z muzeum postrzegają i definiują swoją profesję, z jakimi wyzwaniami przychodzi im się mierzyć, jak postrzegają swoje, ale także innych osób – działających w ramach struktury instytucji muzealnej – zadania i obowiązki (dotyczy to głównie relacji pracownicy merytoryczni – edukatorzy), jak odbierają sytuację, kiedy muzeum coraz częściej realizuje wytyczne „nowej muzeologii”, ale także, co spowodowało, że informatorzy i informatorki podjęli się pracy w muzeum oraz jaki jest ich stosunek do publiczności.

Szczególnie ciekawa wydaje jest zaproponowana przez mgr Michalinę Janaszak – na podstawie źródeł wywołanych, własnych doświadczeń oraz dokonanych w procesie badawczym obserwacji – typologia muzealników, która wyodrębnia kategorie: strażnika – „„Pilnuje» on muzealiów, zarówno w dosłownym znaczeniu, jak i w przenośni. Przedstawiciele tego typu są bardzo skupieni na opracowywaniu zbiorów; chcą, by każdy obiekt był możliwie najdokładniej opisany, skatalogowany, zabezpieczony i umiejscowiony w odpowiedniej przestrzeni. Strażnicy poświęcają bardzo dużo uwagi obiektom; wychodzą z założenia, że rola [...] muzeum polega głównie na zapewnieniu przetrwania owych cennych przedmiotów, zachowaniu ich dla przyszłych pokoleń. Nie oznacza to, iż przedstawiciele tej grupy uważają eksponowanie muzealiów za nieważne; wręcz przeciwnie, widzą w nim głęboki sens. Jednak cele nadrzędne to ochrona i opracowanie” [s. 127-128]; badacza – „[...] autentycznie zafascynowani tematyką, o której mówią. Uwaga tych osób [...] skupia się na muzealiach. Ich motywacja różni się jednak od tej, która kieruje działaniami strażników. Badacze uważają obiekt (muzealium) za interesujący, ponieważ dostarcza on informacji,

które są pomocne w procesie zgłębiania zagadnienia badawczego. Kieruje nimi ciekawość (badawcza) i pragnienie zdobywania wiedzy [s. 129]; popularyzatora – „przedstawiciele tego typu lubią pracę z ludźmi; [...] reprezentantów omawianej grupy spotkałam nie tylko wśród edukatorów, ale także w gronie merytorycznych opiekunów zbiorów. Takie osoby potrafią w ciekawy sposób przekazać wiedzę zwiedzającym; zwykle lubią pracę przewodnicką” [s. 130]. Kończąc swoje rozważania zasygnalizowała ważny wątek, związany z wyzwaniem, z jakimi musiały i muszą zmierzyć się osoby współtworzące instytucje muzealne w związku zaistniałą sytuacją pandemii COVID-19.

Nie będę podejmował kwestii niedociągnięć edytorskich, ponieważ nie jest ich wiele oraz ich ocena nie wnosi nic znaczącego do merytorycznej oceny pracy. Nie dostrzegam też większych braków w wyjaśnieniu i definiowaniu pewnych terminów i zjawisk. Należy stwierdzić, że mgr Michalina Janaszak formułuje swoje przemyślenia w sposób zwięzły i zrozumiały. Nie boi się również dokonać krytycznej oceny pewnych zjawisk. Wykazuje się ona również wiedzą teoretyczną i badawczą, łącząc je we właściwy sposób. Treść rozprawy – szczególnie dwa ostatnie rozdziały – odpowiada tematowi określone w tytule pracy. Mimo wymienionych kilku krytycznych uwag pod adresem pracy, należy stwierdzić, że przedłożona dysertacja mgr Michaliny Janaszak spełnia warunki określone w art. 13.1. ustawy z dnia 2003 o stopniach naukowych i tytule naukowym. Tym samym wnioskuję o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

G. Stodol